

УДК 338: 339.9.012.24

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМО-СТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬО-ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Ткаченко О.Г., к.е.н.

Донецький державний університет управління

Визначено вплив зовнішньоекономічної сфери на стан і розвиток національної економіки і зростаючу залежність її стану від процесів, що протікають в міжнародному економічному середовищі. Обґрунтовано необхідність системно-структурних перетворень зовнішньоекономічної сфери національного господарства. Встановлено, що теоретичним підґрунтям її розвитку виступають положення теорії систем і структуралізму. Сформульовано концептуальні особливості системно-структурного розвитку зовнішньоекономічної сфери національного господарства, які дозволяють розглядати її як складну ієрархічну систему із своєю структурою, функціями і зв'язками; як динамічну систему, базові складові якої мають специфічні властивості, пов'язані між собою; як систему, яка може міняти свою структуру і впливати на темпи розвитку національної економіки.

Ключові слова: зовнішньоекономічна сфера, національне господарство, методологія системно-структурного розвитку, теорія систем, структуралізм

The influence of the foreign economic sphere on the condition and development of the national economy and its growing dependence of the processes that take place in the international economic environment have been determined. The necessity of system and structural transformation of foreign economic sphere of the national economy has been substantiated. It was found that the systems theory and structuralism are forming the theoretical background of its development. Conceptual features of system-structural development of foreign economic sector of the national economy has been identified that allowed foreign economic sphere represent as a complex hierarchical system with its structure, functions and relations; as a dynamic system, the basic elements which have specific properties, which are interconnected; as a system that can change its structure and influence at the level of development of the national economy.

Key words: foreign economic sphere, national economy, methodology of system and structural development, systems theory, structuralism

Актуальність проблеми. Сучасна зовнішньоекономічна сфера

© Ткаченко О.Г., к.е.н.. 2013

національного господарства являє собою складну, розгалужену, якісно різноманітну систему, що поєднує економіку окремої країни із світовою. Вона складає основу економіки багатьох промислово розвинених країн і визначає динаміку і темпи їх розвитку. Ця сфера економіки має велике значення для України, економічна система якої значною мірою орієнтована на зовнішнє споживання і задоволення потреб за рахунок імпорتنих поставок. Сучасні економічні умови диктують необхідність врахування дії на неї багаточисельних чинників зовнішнього і внутрішнього характеру, існуючої диференціації і інтеграції світового економічного простору, індивідуальних характеристик національного господарства, тому пошук нових підходів до її розвитку постає фундаментальною проблемою, вирішення якої є необхідною для забезпечення економічного зростання країни.

Актуальність теми дослідження пов'язана з розгортанням процесів модернізації сучасної української економіки на основі її структурної перебудови і необхідності надання цьому процесу системного характеру, що вимагає визначення концептуальних засад системно-структурного розвитку, який відносно зовнішньоекономічної сфери національного господарства має свої особливості. Значне поширення процесів інтеграції, подальший розвиток світового ринкового простору, активне залучення до цих процесів української економіки, негативні зовнішні впливи на окремі сектори і галузі національного господарства визначають доцільність використання системно-структурного підходу до процесу розвитку зовнішньоекономічної сфери, надання йому логічної і осмисленої форми, заданих напрямів і швидкості, гнучкості і мобільності.

Перераховані причини вимагають розробки концептуальних засад системно-структурного розвитку зовнішньоекономічної сфери національного господарства і визначають актуальність цієї проблеми, вирішення якої відповідає потребам сучасного стану економіки України.

Аналіз останніх наукових досліджень. В даний час питання управління, стимулювання, регулювання зовнішньоекономічної діяльності, трансформації моделі її розвитку як складової національної економіки пригортають увагу широкого кола науковців, серед яких доцільно виділити роботи Андрійчука В.Г., Батченко Л.В., Бураковського І.В., Воронкової А.Е., Гейця В.М., Гребельника О.П.,

Кальченко Т.В., Лук'яненко Д.Г., Мазаракі А.А., Макагона Ю.В., Мельник О.Г., Мельник Т.М., Третяк В.В., Філіпенка А.С. та ін.

Окремої уваги заслуговують дослідження Чириченко Ю.В. [1, с. 39, 41], який серед головних пріоритетів розвитку міжнародної торгівлі обґрунтував напрям структурного регулювання торгівельних потоків, Пасічної О.Ю. [2], в роботі якої надано характеристику особливостей основних структурних елементів зовнішньоекономічної стратегії держави в умовах глобалізації, Карасьової Н.А. і Марченко К.А. [3], які увагу в своєму дослідженні зосередили на визначенні закономірностей розвитку зовнішньоекономічної діяльності України.

Однак, не дивлячись на достатньо значний науковий інтерес до питань розвитку зовнішньоекономічної сфери національного господарства України, теоретичні і практичні дослідження відносно її системно-структурного розвитку не мають достатнього теоретичного і методологічного обґрунтування.

Метою роботи постає обґрунтування і виділення концептуальних особливостей системно-структурного підходу до процесів розвитку зовнішньоекономічної сфери національного господарства.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зовнішньоекономічна діяльність України почала розвиватися із моменту надбання незалежності і завжди визначала економічні можливості країни, які формувалися виходячи із переваг міжнародного поділу праці і того потенціалу, який має країна. Більш ніж двадцятирічний розвиток вітчизняної економіки показує значну, а подекуди і вирішальну, роль зовнішнього сектору. В перші роки незалежності зв'язки вітчизняних підприємств із закордонними партнерами дозволили отримувати потік валютних надходжень, що дало змогу забезпечити поступове відновлення української економіки, добитися певних темпів економічного зростання і укорінити ринкове мислення в економічну поведінку господарських суб'єктів і держави. Результати лібералізації виразилися у значному збільшенні обсягів ВВП, експорту, імпорту і зовнішньоторговельного обігу (рис. 1).

Однак якість цих змін не була достатньою, про що свідчить значний негативний вплив світової фінансової кризи на стан національної економіки, її зростаюча залежність від процесів, що протікають у світовому економічному середовищі. Порівняння величини і зміни

національного ВВП, обсягів експорту, імпорту і зовнішньоторговельного обороту протягом 1991-2012 рр. демонструє тенденцію зростання цієї залежності, особливо останні роки. Так, за даними Світового банку в 2012 р. зовнішньоторговельний обіг перевищив розмір національного ВВП на 10%, експорт становив 51%, а імпорт – 59% від його величини [4]. Забезпечення стійкого економічне зростання, укріплення позицій України на різних сегментах світового ринку потребують системно-структурних перетворень, в першу чергу, в зовнішньоекономічній сфері національного господарства.

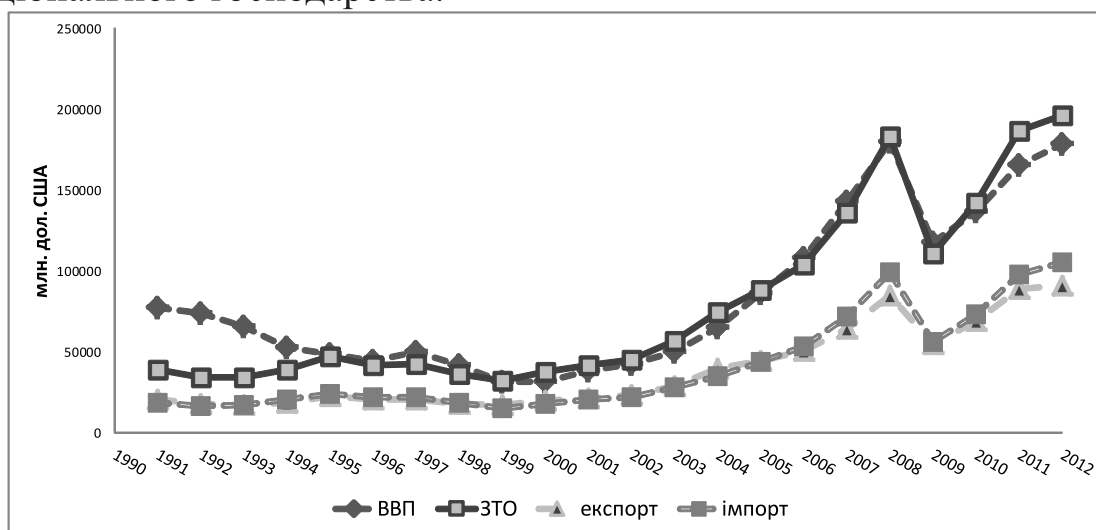

Рис.1. Динаміка обсягів ВВП, експорту, імпорту і зовнішньоторговельного обороту України, 1991-2012 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Світового банку [4].

Системна парадигма, як правило, ототожнюється із загальною теорією систем, що включає в себе передумови системної побудови природи і суспільства.

Системний підхід, таким чином, представляється універсальним методом дослідження економічних систем (як і інших видів систем) і дозволяє виявляти цілісні властивості об'єкту, розглядати його як складну ієрархічну систему із її специфічними взаємозв'язками і підпорядкованістю елементів, встановлювати склад і організацію елементів у часі, визначати функції системи і її місце серед інших систем, аналізувати зовнішні і внутрішні зв'язки системи і виявляти основні закономірності і тенденції розвитку. Узагальнення цих положень із врахуванням особливостей зовнішньоекономічної сфери національного господарства наведені в табл. 1.

Таблиця 1. Узагальнення положень загальної теорії систем для визначення методологічних особливостей системно-структурного розвитку зовнішньоекономічної сфера національного господарства

Теорія, автор	Методологічне значення положень для характеристики наукового розуміння особливостей системно-структурного розвитку зовнішньоекономічної сфери національного господарства
«Загальна організаційна наука (тектологія)» О.О.Богданова [5]	<ul style="list-style-type: none"> - представлення зовнішньоекономічної сфери національного господарства у вигляді системи, що має свою специфічну структуру; - визначення можливості використання зовнішнього середовища цієї системи задля її збереження; - обґрунтування важливості аналізу динамічних процесів в системі, яке дозволяє передбачати її розвиток; - використання моделювання як потенційного методу рішення системних задач.
«Загальна теорія систем» Л.фон Берта-ланфі [6]	<ul style="list-style-type: none"> - представлення зовнішньоекономічної сфери як складної ієрархічної системи, що проявляється через її структуру, функції і зв'язки; - визначення того, що зовнішньоекономічна сфера національного господарства як ієрархічно побудована система може бути жорсткою та гнучкою; - обґрунтування виділення різних ієрархічних рівнів і відповідної їм сукупності зв'язків.
«Загальна теорія систем» М.Месаровича [7]	<ul style="list-style-type: none"> - обґрунтування того, що зовнішньоекономічна сфера національного господарства як система може мати не два, а більшу кількість рівнів декомпозиції (структуризації), що є характерним для реальних економічних систем; - визначення практичної цінності системного підходу при дослідженні реальних економічних систем, в тому числі, і зовнішньоекономічної сфери національного господарства.
Ієрархія видів складності К.Боулдинга [8]	<ul style="list-style-type: none"> - обґрунтування безперервного підвищення значущості інформаційної складової у міру зростання складності такої системи як зовнішньоекономічна сфера національного господарства; - визначення універсальної значущості зв'язків кожного елемента зовнішньоекономічної сфери національного господарства із навколишнім середовищем.
«Теорія системної динаміки» Дж.Р.Форрестера [9]	<ul style="list-style-type: none"> - використання системної динаміки для дослідження і моделювання процесів розвитку зовнішньоекономічної сфери національного господарства; - необхідність врахування впливу людської діяльності на оточуюче середовище і можливість розвитку зовнішньоекономічної сфери національного господарства;
«Системотехніка» Дж.Кліра [10]	<ul style="list-style-type: none"> - визначення взаємозв'язків зовнішньоекономічної сфери національного господарства із економічними явищами із врахуванням середовища їх виникнення і структурування; - обґрунтування можливості ієрархічної класифікації систем, до яких відноситься і зовнішньоекономічна сфера національного господарства; - визначення можливості використання формалізованих методів для опису систем і завдань, що може бути використано і до зовнішньоекономічної сфери національного господарства; - обґрунтування можливості врахування поглиблення спеціалізації, що має безпосереднє відношення до зовнішньоекономічної сфери національного господарства.

Необхідно зазначити, що системна парадигма виступає у якості основоположної наука, що охоплює всю сукупність проблем, пов'язаних

з дослідженням і конструюванням систем. Крім того, вона дозволяє визначити любу систему як комплекс взаємодіючих елементів, пов'язаних в єдине ціле. Саме це дозволяє застосовувати цей підхід до аналізу конкретних явищ, в тому числі і зовнішньоекономічної сфери національного господарства.

Розкриття економічної природи другої складової системно-структурного підходу передбачає зосередження уваги на елементному складі системи, її структурі і взаємозв'язку елементів, що пов'язано із структурним підходом до формування економічних систем, до яких відноситься і зовнішньоекономічна сфера національного господарства.

Формування поняття структурний розвиток методологічно пов'язано із теоретичними підходами теорії структуралізму, напряму філософії і конкретно-наукових дослідженнях, який виник в 1920-1930-і рр. і пізніше отримав широке поширення. Нині структуралізм складається із комплексу напрямків в цілому ряді наук, поєднаних загальними філософсько-епістемологічними уявленнями, методологічними установками і специфікою аналізу.

У структуралізмі структура тлумачиться як те, що об'єднує константи, в яких основні взаємозв'язки між елементами підпорядковані правилам відношень. За допомогою системи правил можна вивести усі можливі наслідки. Структури створюються аксіоматичним методом і покликані своїм існуванням «роз'яснювати взаємовідношення між даними досвіду» [11, с. 91]. Таким чином, структура - це система відносин між елементами, система припускає структурну організацію елементів, що робить об'єкт єдиним і цілісним, властивість системності означає примат відносин над елементами, в силу чого розходження між елементами нівелюються.

З точки зору застосування теорії структуралізму для дослідження проблем розвитку зовнішньоекономічної сфери національного господарства доцільним є врахування двох принципових підходів, які запропонував при вивченні соціальних реалій П. Бурдьє. Перший - структуралізм, який ним реалізується у вигляді принципу подвійного структурування соціальної реальності, а другий - конструктивізм, який припускає, що дії людей, зумовлені життєвим досвідом, процесом соціалізації формують соціального агента як істинно практичного оператора конструювання

об'єктів [12]. Слід погодитися із думкою Бурдьє, що зазначені підходи дозволяють встановлювати причинно-наслідкові зв'язки в умовах нерівномірного розподілу (в нашому випадку – зовнішньоекономічних відносин) в просторі і часі. Так, ці відносини в межах національного і світового господарства розподілені нерівномірно, у певному місці і в конкретний час вони можуть бути досить інтенсивними і навпаки.

Узагальнення підходів теорії структуралізму дозволяють сформулювати основні положення, які мають використовуватися відносно зовнішньоекономічної сфери національного господарства (рис. 2).

Рис. 2. Узагальненні підходи теорії структуралізму які доцільно використовувати для формування методологічних основ системно-структурного розвитку зовнішньоекономічної сфери національного господарства.

Джерело: розроблено автором.

До них відносяться:

зовнішньоекономічна сфера - це цілісна система у складі національного господарства, що підтверджується єдністю функціонування її складових

елементів;

зовнішньоекономічна характеризується сталими характеристиками, що дають змогу розглядати її як систему, що відрізняється від інших об'єктів;

зовнішньоекономічна сфера формує структуроутворюючі відносини в системі національного господарства і світової економіки, завдяки яким реалізується її цілісність;

зовнішньоекономічна сфера дозволяє виділити в її межах сукупність відношень між елементами, які формуються у просторі і часі;

зовнішньоекономічній сфері притаманні структурні відношення між елементами різних рівнів, які формуються як у просторі, так і в часі;

зовнішньоекономічна сфера зберігає пов'язаність та повноту кожної сукупності елементів на їх власному рівні, передбачає наявність ієрархічних зв'язків;

зовнішньоекономічна сфера відображає власну специфіку предметної галузі, використовує відповідні цій специфіці інструментальні і операційні заходи.

Застосування методології структуралізму в дослідженні зовнішньоекономічної сфери національного господарства показує, що кожна з форм його прояву, будь то форма зовнішньоекономічних зв'язків, форма зовнішньоекономічної діяльності чи форма функціонування зовнішньоекономічного комплексу, розвивається за певними правилами структурної організації відповідно до конкретних системних принципів.

Висновки. Системно-структурні перетворення любого економічного об'єкту складний процес, який пов'язано із розробкою і визначенням методологічних основ конкретних дослідницьких задач, що дозволяють обґрунтувати їх концептуальні особливості. Маючи на увазі зовнішньоекономічну сферу національного господарства проведено дослідження загальної методології системного підходу і теорії структуралізму дозволили визначити особливості, які характерні саме для її системно-структурного розвитку.

Відносно системного підходу слід зауважити, що його використання спрямовано на розглядання зовнішньоекономічної сфери національного господарства у вигляді складної ієрархічної системи, що проявляється через структуру, функції і зв'язки. Ця система може бути може бути

жорсткою або гнучкою, її функціонування і розвиток взаємопов'язаний із економічними явищами, що формуються в національному і світовому економічному середовищі. Для такої системи як зовнішньоекономічна сфера національного господарства провідне значення має аналіз динамічних процесів, який дозволяє передбачати її розвиток і впливати на нього шляхом використання методів системної динаміки і моделювання процесів її розвитку.

Концептуальні особливості структурного методу, які доцільно використовувати до зовнішньоекономічної сфери національного господарства, полягають у виділенні первинної множини об'єктів, їх розділенні на базові складові, виявленні істотних для них властивостей, розкритті відносин перетворення між елементами системи, їх систематизація та побудова нової структури шляхом формально логічного і математичного моделювання, виведення із структури усіх теоретично можливих наслідків (конкретних варіантів) та перевірка їх на практиці, що значною мірою впливає на стан і темпи розвитку національного господарства.

Поєднуючи системний і структурний підходи щодо зовнішньоекономічної сфери національного господарства слід зазначити, що він повинен вести до створення загальних засад її формування і розвитку, які стануть запорукою ефективних комбінацій і конфігурацій в межах національного господарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чириченко Ю.В. Світова організація торгівлі: окремі пріоритети вдосконалення діяльності / Ю.В.Чириченко // Економічний простір. – 2013. - № 69. – С. 33-42.
2. Пасічна О.Ю. Структурний підхід до формування зовнішньоекономічної стратегії держави в умовах глобалізації / О.Ю.Пасічна // Актуальні проблеми економіки. – 2009. - № 3. – С. 17-27.
3. Карасьова Н.А. Щодо проблем розвитку зовнішньоекономічної діяльності України / Н.А.Карасьова, К.А.Марченко // Інноваційна економіка. – 2012. - № 12 (38). – С. 41-45.
4. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator>
5. Богданов А. А. Тектология: Всеобщая организационная наука: в 2-х книгах / А.А.Богданов. — М.: «Экономика», 1989. - 304 с. (кн.1), 351 с. (кн. 2).

6. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем – обзор проблем и результатов // Системные исследования: Ежегодник. – М.: Наука, 1969. С. 30–54.
7. Месарович М. Теория иерархических многоуровневых систем / М. Месарович, Д. Мако, Я. Такахара. – М.: Мир, 1973. – 344 с.
8. Боулдинг К. Общая теория систем - скелет науки / К. Боулдинг // Исследование по общей теории систем: Сборник переводов; [Пер. с англ. под ред. В.Н. Садовского и Э.Г.Юдина]. – М.: Прогресс, 1969. – С. 106-142.
9. Форрестер Д. Мировая динамика / Д. Форрестер; [Пер. с англ. А.Н. Ворощука, С.А.Пегова]. – М.: Наука, 1978. – 167 с.
10. Клир Дж. Системология. Автоматизация решения системных задач / Дж. Клир; [Перевод с английского М. А. Зуева, под редакцией А. И. Горлина]. – М.: Радио и связь, 1990. — 534 с.
11. Мулуд Н. Современный структурализм. Размышления о методе и философии точных наук / Н.Мулуд; [Пер. с фр.]. — М.: Прогресс, 1973. — 376 с.
12. Бурдьё П. Социология политики / П. Бурдьё; [Пер. с фр., сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко]. — М.: Socio-Logos, 1993. — 336 с.